

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Інститут психології імені Г. С. Костюка

ЧОРНИЙ АРТЕМ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 159.9.072:356.13]:[378.6.015.3:355]:005.336.2](477)(043.5)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЄКТУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кафедра психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін

Науковий керівник

заслужений працівник освіти України, доктор психологічних наук, професор **Волобуєва Олена Федорівна**, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, помічник ректора.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Яланська Світлана Павлівна**, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», завідувачка кафедри психології та педагогіки.

кандидат психологічних наук **Борисюк Ольга Миколаївна**, Львівський державний університет внутрішніх справ, кафедра психології управління факультету психології, доцент.

Захист відбудеться «13» травня 2021 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.02 Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2

Автореферат розіслано «13» квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Я. М. Омельченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Новий етап розвитку України, процес її інтеграції до Європейського Союзу обумовлюють нові, більш високі вимоги до професійної діяльності офіцерів-прикордонників Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ).

Професійна діяльність офіцерів-прикордонників – це діяльність в особливих та екстремальних умовах, характерними ознаками якої є необхідність прийняття рішень відповідно до обстановки, що складається на ділянці прикордонного підрозділу, високий рівень невизначеності службових ситуацій тощо. Професійна діяльність офіцерів-прикордонників характеризується спробами протиправних елементів здійснити незаконне переміщення зброї, боєприпасів, вибухових та наркотичних речовин, налагодити канали незаконної міграції, торгівлі людьми тощо.

З огляду на вищезазначене, доцільним є пошук ефективних шляхів формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Релевантну роль у формуванні професійної компетентності відіграє її проектування. Особлива роль проектування в системі професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників зумовлена тим, що власне сама система освіти є спроектованою. Ефективність системи професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, результативність діяльності суб'єктів навчання, їхній психічний розвиток суттєво залежать від того, як, у який спосіб цю діяльність спроектує викладач в умовах вищого військового навчального закладу (далі – ВВНЗ).

Психолого-методичне проектування в системі професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників необхідне, по-перше, для проектування цієї системи, аналізу всіх її елементів у взаємозв'язку один з одним; по-друге, для проектування власне самої професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Завданням сучасної психологічної науки є дослідження специфіки проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання з урахуванням психологічних механізмів навчальної діяльності відповідно до сучасних вимог щодо забезпечення ефективної охорони та захисту державного кордону.

Особливостям компетентнісного підходу в сучасній педагогічній психології присвячені наукові праці І. Д. Беха, Н. М. Бібік, О. В. Кучай, І. Д. Пасічника, О. І. Пометун, Ю. М. Швалба та ін. Психолого-педагогічні умови формування професійної компетентності вивчали такі зарубіжні учені, як J. Bergham, L. I. Briggs, D. W. Johnson, R. T. Johnson, S. Kagan, J. Raven та інші.

Проблематика формування професійної компетентності фахівців знаходить своє відображення в наукових працях таких вчених, як Г. О. Балл, І. Л. Гнатишин, С. О. Каплун, О. М. Кокун, Н. В. Кузьміна, С. Д. Максименко, А. К. Маркова, О. М. Маслій, Л. Н. Мітіна, К. В. Олександренко, Л. В. Олійник, С. Л. Рубінштейн,

І. Д. Пасічник, Н. М. Пестерева, Л. Г. Подоляк, О. В. Полуніна, О. І. Пометун, А. В. Хуторської, В. В. Ягупов та інші.

Вивченню питань професійної підготовки офіцерів-прикордонників присвячені наукові розробки С. Я. Білявця, О. Ф. Волобуєвої, К. М. Горбатько, В. В. Журавльова, М. В. Костицького, В. Г. Кременя, О. В. Лазоренко, Н. М. Логінової, О. А. Матеюка, Б. М. Олексієнка, Є. М. Потапчука, В. Г. Собка, О. Д. Сафіна, М. І. Томчука, О. В. Торічного, Н. М. Усачик, О. В. Фігури та інші.

Особливості проектування професійної компетентності вивчали такі фахівці, як С. Д. Максименко, Ю. І. Машбиць, В. М. Розін, М. Л. Смульсон, Г. П. Щедровицький тощо. Обґрунтуванням психолого-педагогічних особливостей проблемного навчання займалися Л. С. Виготський, О. В. Діденко, П. Я. Гальперін, Н. А. Голярдик, В. В. Давидов, М. Т. Дригус, Б. Д. Ельконін, І. Я. Ільницька, Е. Н. Кабанова-Меллер, Г. С. Костюк, Т. В. Кудрявцев, О. М. Леонтьєв, І. Я. Лернер, С. Д. Максименко, О. М. Матюшкін, М. І. Махмутов, В. Оконь, І. М. Романюк, Н. Ф. Тализіна, О. М. Шинкарук та інші.

Вплив психологічних механізмів проблемного навчання досліджували О. В. Брушлінський, С. Д. Максименко, Ю. І. Машбиць, М. Л. Смульсон, Н. О. Менчинська та ін. Задачному підходу в процесі навчальної діяльності присвячені наукові доробки Г. А. Балла, В. Т. Дорохіної, Ю. І. Машбиця, Н. О. Менчинської, В. В. Рєпкіна, Ю. М. Швалба та ін. Значний внесок у розробку питань формування професійної компетентності фахівців зробили В. І. Осьодло, Н. В. Чепелева, Т. Д. Щербан та інші фахівці.

Результати теоретичного аналізу наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених щодо змісту поняття «професійна компетентність», психологічного аналізу професійної діяльності офіцерів-прикордонників засвідчили потребу у:

- конкретизації поняття «професійна компетентність» офіцера-прикордонника;
- створенні програми проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ.

Соціальне значення проблеми, недостатня її висвітленість у психологічній науці зумовила вибір теми дослідження: *«Психологічні особливості проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до перспективних Планів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ) на 2014 – 2020 роки, у межах науково-дослідної роботи №219-0112 І «Психологічні особливості підвищення ефективності професійної підготовки охоронців кордону».

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою НАДПСУ (протокол № 5 від 30.05.2014 року) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 2 від 31.03.2020 року).

Об'єкт дослідження – професійна компетентність майбутніх офіцерів-прикордонників.

Предмет дослідження – психологічні особливості проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ.

Мета дослідження: визначити психологічні особливості проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників та розробити науково-обґрунтовану програму її проектування на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ.

Відповідно до поставленої мети визначено основні **завдання дослідження:**

1. З'ясувати стан теоретичної розробленості проблеми дослідження у психологічній теорії та практиці, визначити сутність, зміст і структуру поняття «професійна компетентність майбутніх офіцерів-прикордонників»;
2. Обґрунтувати психологічні особливості проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання;
3. Розробити, обґрунтувати та експериментально перевірити програму проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ, складовою якої є структурно-функціональна модель цілеспрямованого проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників;
4. Розробити практичні рекомендації керівникам структурних підрозділів, науково-педагогічним працівникам, психологам щодо використання програми проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ.

Гіпотеза дослідження – ефективність проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників можливо підвищити шляхом комплексного сприяння їх особистісно-професійному розвитку з урахуванням особливостей провідного виду оперативно-службової діяльності.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є системо-миследіяльнісний підхід Г. П. Щедровицького та концепція навчальної діяльності Ю. І. Машбиця. У дослідженні використано основні підходи до дослідження особистості та діяльності (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн), концепції безперервної та цілісної професійної підготовки кадрів (Г. В. Ложкін, Ю. І. Машбиць, Дж. Равен), теорії структури особистості (Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, Ю. М. Швалб), системного підходу як засобу пізнання психолого-педагогічних процесів (Б. Г. Ананьєв, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов), а також основні теоретичні положення про психологію обдарованості та творчості, про шляхи і засоби формування творчої особистості (Г. С. Костюк, В. В. Клименко, В. О. Моляко, Н. Ф. Тализіна).

Методи дослідження. Для вирішення поставленого наукового завдання у роботі застосовано комплексний методологічний підхід, який передбачав використання низки методів і прийомів, що відповідають поставленим завданням дослідження. Основу підходу складала ідея синтетичного теоретизування, за допомогою якої різноманітні підходи розглядаються не як опозиційні, а як такі, що

доповнюють один одного. Порівняльний метод дав змогу здійснити компаративний аналіз наукових здобутків зарубіжних та вітчизняних дослідників з окресленої теми. Структурно-функціональний метод використовувався з метою розробки структурно-функціональної моделі та програми проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів прикордонників. Метод системного аналізу дозволив визначити взаємозв'язок елементів конкретного досліджуваного об'єкта як складної системи. Застосування герменевтичного підходу дозволило проаналізувати комунікативну природу освітнього процесу. Через поняття деконструкції розкрито елімінацію суб'єкт-суб'єктних відносин в освітньому процесі. Феноменологічний підхід уможливив пояснення людини (майбутнього офіцера-прикордонника) як складної, цілісної й водночас відкритої до нових змін та здатної до саморозвитку.

Крім того, дослідження проводилось з використанням таких методів:

теоретичні – аналіз, узагальнення, систематизація та інтерпретація наукових джерел;

емпіричні – спостереження, анкетування, опитування – для виокремлення чинників проектування професійної компетентності; констатувальний та формувальний експерименти (із застосуванням системи тренінгових технологій); метод групових експертних оцінок – для визначення критеріїв і показників проектування професійної компетентності; контент-аналіз – для якісно-кількісного вивчення поняття «професійна компетентність»; експеримент – для експериментальної перевірки розробленої програми; психодіагностичні методи: тест Г. Айзенка – для визначення типу темпераменту, «шкала темпераментів» Л. Терстоуна (в адаптації Хойновського) – для дослідження особливостей темпераменту, методика шкалової самооцінки психофізіологічного стану (О. М. Кокун) – для оцінки психофізіологічного стану, шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема – для вивчення самоефективності – впевненості (переконань) щодо потенційної здатності організувати та здійснити власну діяльність, методика «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей – КОС» В. В. Синявського і Б. О. Федоришина – для оцінки комунікативних і організаторських схильностей, методика дослідження креативності – для оцінки рівня творчих здібностей, методика «мотивація професійної діяльності (методика К. Замфір у модифікації А. Реана)» – для діагностики мотивації професійної діяльності, методика «Прогноз» – для оцінки рівня нервово-психологічної стійкості за В. Бодровим, методика визначення типу акцентуації рис характеру і темпераменту К. Леонгарда та Г. Шмишека, методика визначення лідерських якостей «Прискіпливість і схильність до лідерства», а також «Експрес-діагностика» для з'ясування ціннісних орієнтацій;

математичні та статистичні методи – метод групових експертних оцінок – для визначення рівня сформованості професійної компетентності, метод ранжування та визначення числових характеристик – для систематизації, опрацювання й аналізу отриманих даних і встановлення зв'язків між досліджуваними явищами, кутове перетворення Фішера (критерій ϕ) – для визначення достовірності проведеного експерименту.

Математична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерного пакета статистичних програм SPSS (версія 17.0).

Організація дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилась у три етапи.

На *першому етапі* (2014-2015 р.р.) було здійснено теоретичний аналіз проблеми проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, її структури та змісту, психологічний аналіз професійної діяльності сучасного офіцера-прикордонника, проаналізовано типові психологічні труднощі, що виникають під час професійної діяльності офіцера-прикордонника, сутність поняття «професійна компетентність сучасного офіцера-прикордонника», особливості та практику застосування проблемного навчання в системі професійної підготовки прикордонників, опрацьовано й проаналізовано основні (типові) змодельовані проблемні ситуації, що їх використовують викладачі для проєктування професійної діяльності офіцерів-прикордонників та пропонують курсантам під час навчання на кафедрах тактики прикордонної служби, прикордонного контролю, психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, іноземної мови.

На *другому етапі* (2016-2017 р.р.): проведено констатувальний етап дослідження, розроблено та впроваджено у навчальний процес експериментальної групи (далі – ЕГ) програму проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах концепції проблемного навчання Ю. І. Машбиця.

На *третьому етапі* (2018-2020 р.р.) проведено формувальний етап дослідження, розроблено практичні рекомендації керівникам структурних підрозділів, науково-педагогічним працівникам, психологам щодо використання програми проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, проведено аналіз та узагальнення результатів дослідження й оформлено текст дисертації.

Експериментальна база дослідження. Констатувальний та формувальний етапи дослідження було проведено у м. Хмельницький, на базі НАДПСУ. У дослідженні взяло участь 380 курсантів НАДПСУ (із них 323 – чоловіки (85 %), 57 – жінки (15 %)), віком від 18 до 23 років, 42 – представники командирської ланки, викладачі та психологи.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням комплексу методів відповідно до об'єкту, предмету, мети та завдань дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що:

уперше:

- розроблено структурно-функціональну модель цілеспрямованого проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників;
- розроблено, обґрунтовано та експериментально перевірено програму проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на

засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ, яка визначила та мінімізувала типові психологічні труднощі молодого офіцера-прикордонника на етапі професійного становлення (його досвід несення служби на державному кордоні становить до 5 років);

додовнено:

– зміст поняття «професійна компетентність офіцерів-прикордонників»;

набули подальшого розвитку:

– структура професійної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника;

– психологічні особливості застосування проблемного навчання в системі професійної підготовки ДПСУ;

– психологічні механізми розв'язання професійно-спрямованих завдань суб'єктами навчання в умовах ВВНЗ.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній побудовано структурно-функціональну модель цілеспрямованого проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників; визначено сутність, зміст і структуру поняття «професійна компетентність майбутніх офіцерів-прикордонників»; обґрунтовано психологічні особливості проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання.

Практичне значення дослідження. Отримані результати можуть бути використані у ВВНЗ під час викладання таких навчальних курсів: «Морально-психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності», «Психотренінг», «Психологія екстремальної діяльності», «Загальна психологія з практикумом», «Соціально-вікова психологія», «Психодіагностика», «Психогігієна та психопрофілактика», «Військова педагогіка та психологія» (у тому числі «Лідерство»), «Морально-психологічне забезпечення підготовки та застосування Збройних сил України», «Психолого-педагогічні аспекти діяльності військового керівника».

Запропоновано практичні рекомендації керівникам структурних підрозділів, науково-педагогічним працівникам, психологам щодо проєктування та розвитку професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ.

Окрім того, запропонований інструментарій на засадах проблемного навчання із урахуванням психологічних механізмів проблемного навчання може бути доцільним для використання керівниками структурних підрозділів, науково-педагогічними працівниками, психологами ДПСУ під час здійснення діагностики сформованості професійної компетентності персоналу, а також для підвищення рівня командирської та професійної підготовленості.

Результати дослідження **впроваджено** в роботу Адміністрації ДПСУ (акт реалізації від 02.06.2020 року; вх. № 2458 від 04.06.2020 р.), освітній процес Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (акт реалізації від 25.03.2020 р. № 31/55), Донецького прикордонного загону (акт реалізації від 27.03.2020 р.; до вх. № 1735 від 07.04.2020

р.) Державної прикордонної служби України; Військової академії (м. Одеса) (акт реалізації від 12.03.2020 р. № 28/4/113; вх. № 1313 від 19.03.2020 р.); Національного університету оборони України імені Івана Черняховського (акт реалізації від 05.04.2020 р. № 182/1382; вх. № 1911 від 22.04.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Розроблені автором наукові положення та одержані емпіричні дані є самостійним внеском у розробку проблеми психологічних особливостей проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. У статті 1.6, написаній у співавторстві з О. Ф. Волобуєвою, доробок здобувача становить 60 %. У статті 1.7, написаній у співавторстві з О. Ф. Волобуєвою, доробок здобувача становить 70 %. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертаційному дослідженні не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дослідження було обговорено на засіданнях кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін НАДПСУ (2015-2020 р.р.) та подано у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: «Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України» (м. Хмельницький, 2019 р.), «Військова освіта і наука: сьогодення і майбутнє» (м. Київ, 2019 р.), «Теоретичні та практичні аспекти науки та освіти» (м. Львів, 2020 р.), «Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України» (м. Хмельницький, 2020 р.), «Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми» (м. Київ, 2020 р.).

Публікації. Основні результати дослідження за темою дисертації опубліковано у 10 наукових працях, із них: 7 наукових статей – у фахових виданнях України в галузі психології, 2 статті – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз; 1 стаття – у періодичному виданні іноземної держави, 5 публікацій – у матеріалах наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 266 найменувань (із них 44 – іноземною мовою) і 27 додатків на 161 сторінці. Повний обсяг дисертації – 420 сторінок. Обсяг основного тексту становить 257 сторінок і містить 1 рисунок і 24 таблиці на 24 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дисертаційного дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, представлено методологічну основу та методи дослідження. Висвітлено наукову новизну, теоретичну і практичну значущість здобутих результатів, надано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, основні публікації автора, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічний аналіз проблеми проєктування професійної компетентності офіцерів-прикордонників»** – проведено психологічний аналіз професійної діяльності офіцерів-прикордонників. Розкрито особливості професійної діяльності, психологічної стійкості особистості

як одну з основних детермінант професійної придатності та успішності виконання завдань.

На основі проведеного теоретичного аналізу визначено, що *професійна діяльність* – це особливий вид соціальної діяльності, спрямований на передачу досвіду, накопиченого людством, створення відповідних умов для розвитку особистості, підготовки її до виконання певних ролей у суспільстві, створення професійно важливого продукту діяльності (В. Г. Кремінь). Психологічний зміст й структуру професійної діяльності офіцерів-прикордонників визначають складні завдання, що пов'язані із небезпекою для життя; захист державного кордону України передбачає підвищену моральну та юридичну відповідальність за точне та неухильне виконання покладених обов'язків (С. О. Філіппов, О. М. Шинкарук).

На професійну діяльність персоналу прикордонних підрозділів в особливих та екстремальних умовах впливає психологічна готовність до дій, зокрема адекватна оцінка своєї ролі у виконанні професійних завдань, можливості прийняття управлінського рішення, відповідальність за його виконання та обов'язкове морально-психологічне забезпечення професійної діяльності. Її характерними ознаками є дефіцит часу, вплив сильних подразників, домінування негативних емоцій за умов дефіциту позитивних, підвищена відповідальність за прийняті рішення, необхідність невідкладного вжиття заходів; чітко структурований аналіз істотних ознак ситуації контролю на основі візуально-перцептивного та інтелектуально-вербального оцінювання її неузгодженості із сформованим практикою ідеальним образом типової ситуації на державному кордоні (О. Ф. Волобуєва).

Професійна діяльність офіцера-прикордонника охоплює такі види діяльності: з управління підрозділом в бойовій обстановці; керівництва підрозділом (в умовах мирного часу); навчання військового підрозділу; організації виховної роботи; організації психологічної роботи; управління власною психікою (Б. М. Олексієнко, Є. М. Потапчук, О. Д. Сафін).

За результатами проведеного теоретичного аналізу та на основі власного досвіду автора (близько 23 років несення служби) визначено, що *типовими психологічними труднощами професійної діяльності* офіцерів-прикордонників є такі: початок професійної діяльності в новому колективі, високий рівень психо-емоційного навантаження під час виконання завдань оперативно-службової діяльності, необхідність швидкого прийняття рішень в режимі реального часу відповідно до обстановки, що склалася, недостатня сформованість організаторських та комунікативних здібностей, необхідність вжиття заходів морально-психологічного забезпечення без відповідного досвіду професійної діяльності, наявність нових практичних завдань, яких раніше молодий офіцер-прикордонник не виконував, труднощі професійного спілкування з персоналом, переїзди на нове місце несення служби, ненормований розпорядок дня, низький рівень професійної компетентності безпосередніх командирів, віддаленість місця несення служби від місця проживання (оренди житла) офіцера-прикордонника, неспроможність досконалого вивчення усіх аспектів професійної діяльності у зв'язку з частими ротаціями, постійні зміни обстановки під час охорони

державного кордону, невідповідність грошового забезпечення навантаженням служби, конфліктність окремих категорій громадян, які перетинають державний кордон, місцевого населення. Основною умовою подолання психологічних труднощів в професійній діяльності офіцера-прикордонника ми вважаємо мисленнєву модель у вигляді вирішення завдань. Це зумовлено тим, що завдання являє собою одну з основних форм мисленнєвої діяльності людини. Його особливою рисою є те, що воно поєднує в собі як уже наявні знання про світ і діяльність, так і можливість виявлення чогось нового, раніше невідомого людині (С. А. Мул).

Теоретико-методологічний аналіз наукового доробку вітчизняних і зарубіжних учених засвідчив, що у визначенні поняття «професійна компетентність» єдиного підходу немає. Науковці трактують професійну компетентність як один із щаблів професіоналізму, як сукупність знань, умінь та необхідних навичок (І. Д. Бех, Б. А. Душков); як здатність особи володіти певною компетенцією (О. В. Кучай); як гармонійне співвідношення елементів дієвої і комунікативної (культура спілкування, навички соціальної поведінки) підструктур (Л. М. Мітіна); як певну обізнаність фахівця у відповідній галузі, як знання, уміння, нормативні ознаки, що необхідні для виконання певної діяльності (А. К. Маркова); як упевненість, орієнтацію на успіх, здорову амбітність, наполегливість, здатність вести за собою, рішучість, толерантність, відвагу (К. Ю. Облуй); як складний особистісний ресурс, який створює можливість якісної взаємодії з соціумом в певній галузі й залежить від взаємодії різних компетенцій людини (Р. П. Мільруд); як поєднання низки характеристик особистості, а саме: змістових, смислових, творчих, емоційних (А. В. Хуторської). На думку І. О. Зимньої складовими професійної компетентності є такі категорії, як «готовність», «здатність», «відповідальність», «упевненість». Дж. Равен вважав, що поняття «професійна компетентність» містить 37 компонентів (видів), значна їх частина є незалежними, певні складові стосуються швидше когнітивної сфери, а інші – емоційної, ще інші є складовими ефективної поведінки, у певних ситуаціях можуть замінювати одна одну. Під час формування сутності та змісту поняття «професійна компетентність» за основу було взято позицію таких авторів, як І. О. Зимня, О. В. Кучай та Дж. Равен.

З урахуванням даних психологічного аналізу професійної діяльності офіцерів-прикордонників сформовано структуру професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників (рис. 1).

Як бачимо з рисунку 1, *професійна компетентність* – це здатність фахівців певної галузі в межах визначених за посадою повноважень застосовувати здобуті знання, уміння та навички з метою якісного виконання завдань професійної діяльності, а *професійна компетентність офіцерів-прикордонників* – це здатність майбутніх офіцерів-прикордонників в межах визначених за посадою повноважень застосовувати здобуті (спеціальні) знання, уміння та навички з метою якісного виконання завдань та обов’язків, професійного та особистісного розвитку в умовах інтенсивних психологічних навантажень у режимі реального часу.

Рис. 1. Структура професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників

У другому розділі – «**Проектування професійної компетентності офіцерів-прикордонників в умовах вищого військового навчального закладу**» – обґрунтовано психологічні закономірності проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання задля успішного виконання службових завдань в умовах інтенсивних психологічних навантажень.

Проектування професійної діяльності офіцерів-прикордонників потрактовано як специфічну діяльність, яка, з одного боку, відрізняється від виробничої і від наукової діяльності, а з іншого – має з ними спільні риси. Передбачено чотири етапи процесу проектування, а саме: розроблення концепції майбутньої діяльності, програмування сукупності видів діяльності в їхній логічній і часовій послідовності, планування дій щодо впровадження самого проекту, практичне виконання проекту. Визначено зв'язок проектування системи навчання з когнітивною психологією та проблемним навчанням. Теоретичний аналіз показав, що проекти як продукти проектування мають самостійну цінність, навіть у випадку, якщо їх не було впроваджено на практиці. Проектування оперує категоріями «ефективно» чи «неефективно», що поєднує його з виробничою діяльністю.

Для характеристики проектування професійної діяльності офіцерів-прикордонників здійснено опис як власне самої діяльності, так і її продукту. Продукт проектування професійної діяльності офіцерів-прикордонників не є тим

об'єктом, який потрібно створити у кінцевому випадку, а є його проєктом, що становить практичну модель.

За результатами психологічного аналізу встановлено, що характерними рисами проблемного навчання є активізація пізнавальної діяльності, формування самостійності, доведення та обґрунтовування особистих думок і підходів до діяльності, діалог як форма сумісної дослідницької роботи, творчий підхід до інформації та діяльності, активні мисленнєві процеси викладача й курсантів.

Проблемне навчання як система охоплює дві підсистеми: навчальну діяльність викладача і навчальну діяльність курсантів. Особливим видом взаємодії цих двох підсистем є управління, що є процесом цілеспрямованого впливу на майбутніх офіцерів-прикордонників з метою формування їхньої професійної компетентності.

Окреслено, що основою проблемного навчання є активне використання професійно-спрямованих проблемних ситуацій. *Професійно-спрямована проблемна ситуація* – це пізнавальна ситуація, за якої недостатньо наявних знань курсантів для виконання теоретичного та практичного завдань, що викликає суб'єктивну потребу в нових знаннях, стимулює їхню пізнавальну активність, пізнавальну потребу та інтелектуальні можливості.

Визначено, що професійно-спрямована проблемна ситуація є специфічним видом суб'єкт-суб'єктної взаємодії у системі «викладач ↔ суб'єкт навчання». Вона характеризує перш за все певний психологічний стан того, хто навчається та виникає під час виконання поставленого завдання, вимагає засвоєння або відкриття нових знань про предмет. Умовою виникнення професійно-спрямованої проблемної ситуації є необхідність з'ясування нового ставлення до предмета дослідження, його властивостей.

Таким чином, в результаті обґрунтування психологічних закономірностей проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників нами було встановлено, що на її проєктування впливають психологічні механізми проблемного навчання. *Механізм навчання* визначено як певний теоретичний конструкт, який описує взаємодію компонентів системи, що забезпечує її функціонування. *Основними психологічними механізмами* взаємодії викладача і суб'єктів навчання на рівні виду діяльності, яку вони виконують, є: механізм зворотного зв'язку (цей механізм є схожим для будь-якої системи замкненого управління); механізм довизначення навчального завдання (відображає перехід від навчального впливу до навчального завдання); механізм динамічного розподілу функцій управління між викладачем (або комп'ютером, що виконує його функції) та суб'єктом навчання.

У третьому розділі – **«Експериментальне дослідження проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників»** – розкрито результати експериментального дослідження проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, зміст авторської програми проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання та результати її апробації, а також структурно-

функціональну модель цілеспрямованого проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників з відповідним її обґрунтуванням. Для цього запропоновано використовувати методики рольових ігор на психологічну тематику, «тест-опитувальник Г. Айзенка», опитувальник К. Леонгарда та Г. Шмишека щодо визначення типу акцентуації рис характеру і темпераменту, «Шкалу темпераментів» Л. Терстоуна (в адаптації Хойновського), опитувальник щодо прискіпливості і здатності до лідерства, методику шкалової самооцінки психофізіологічного стану (О. М. Кокун), шкалу самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема, методику «Оцінка комунікативних і організаторських схильностей - КОС» В. В. Синявського і Б. О. Федоришина, методику дослідження креативності, методику «мотивація професійної діяльності» (методика К. Замфір у модифікації А. Реана), методику «Прогноз» оцінки рівня нервово-психологічної стійкості за В. Бодровим, вирішення проблемних ситуацій, у тому числі іноземною (англійською, німецькою) мовою. Для визначення стану проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників методом експертної оцінки визначено три критерії (*ціннісно-мотиваційний, когнітивний, професійно-особистісний*) та рівні (*високий, середній, низький*). З'ясовано, що когнітивний критерій характеризує здатність до прийняття рішень та логічного мислення, ціннісно-мотиваційний – до реалізації своїх можливостей, саморозвитку, а професійно-особистісний – фахове зростання майбутніх офіцерів-прикордонників, їх професіоналізацію.

Теоретичний аналіз показав, що використання проблемних ситуацій надало можливість розвивати у майбутніх офіцерів-прикордонників здатність в умовах ускладнення обстановки повести підлеглих за собою та мотивувати виконувати поставлені завдання чітко і без паніки, брати ініціативу щодо прийняття рішень на себе, формувати вміння, навички психологічної готовності та стресостійкості, розвивати вміння, навички ефективного та міжособистісного спілкування, здатність профілактики, розв'язання конфліктів та ефективного управління ними; визначено вплив психологічних механізмів проблемного навчання на суб'єктів навчання (курсантів) в процесі навчальної діяльності в умовах ВВНЗ. На підставі отриманих результатів констатувального експерименту розроблено *структурно-функціональну модель* цілеспрямованого проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, що враховувала особливості функціонування психологічних механізмів проблемного навчання (за концепцією Ю. І. Машбиця), а саме механізм зворотного зв'язку, механізм довизначення навчального завдання (навчального впливу), механізм динамічного розподілу функцій управління між викладачем (комп'ютером) і курсантами – майбутніми офіцерами-прикордонниками (*рис. 2*). У моделі окреслено три етапи проєктування та розвитку професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників: *діагностичний, розвивальний та результативний. Діагностичний етап* передбачав виявлення організаційних здібностей, що є визначальними для управлінської діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Розвивальний етап моделі розкрив вплив психологічних механізмів проблемного навчання на процес цілеспрямованого проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Описано суб'єкт-суб'єктну взаємодію в системі «викладач ↔ суб'єкт навчання», у результаті якої у майбутніх офіцерів-прикордонників було сформовано цілеспрямованість та вимогливість до персоналу, урівноваженість, психологічний такт та рефлексію. *Результативний етап* зафіксував сформованість у майбутніх офіцерів-прикордонників професійної компетентності, зокрема управлінських, лідерських, комунікативних, вольових якостей, патріотизму, національної свідомості, стресостійкості, вимогливості, відповідальності, характеру, пильності, розуміння важливості здорового способу життя, здатності долати конфліктні ситуації та приймати рішення в особливих та екстремальних умовах, необхідних організаторських здібностей. Починаючи з 2 курсу навчання ЕГ впроваджено у навчальний процес програму проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах концепції проблемного навчання Ю. І. Машбиця. Програма передбачала проєктування та розвиток професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах ВВНЗ. Основними складовими програми були теоретичний і практичний блоки. Загальна тривалість програми становила 360 годин. *Теоретичний блок* передбачав лекційний курс (6 лекцій, 12 годин). *Практичний блок* складався з: семінарського спецкурсу (8 годин) та тренінгового курсу формування і розвитку професійної компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників (6 тренінгів, 16 годин). Тренінговий курс передбачав комплекс вправ, спрямованих на розвиток комунікативних здібностей, умінь, навичок взаємодії, толерантності, саморегуляції власних психічних станів, рефлексії, емоційного інтелекту, розв'язання конфліктів. Він містив: тренінг лідерських якостей, тренінг стресостійкості, тренінг удосконалення комунікативних якостей, тренінг розвитку здатності майбутніх офіцерів-прикордонників приймати рішення в нестандартних ситуаціях та екстремальних умовах, тренінг для профілактики та подолання конфліктних ситуацій, тренінг здатності організовувати морально-психологічне забезпечення професійної діяльності персоналу, тренінг розвитку організаційних здібностей.

Практичний блок також охоплював спецкурс ділових ігор (8 годин), професійно-спрямованих проблемних ситуацій (16 годин) та практичне стажування на державному кордоні (300 годин). На початку другого етапу дослідження було сформовано групу експертів, яка складалася з керівників структурних підрозділів, науково-педагогічних працівників, психологів, які мали значний досвід у галузі професійної підготовки курсантів. Підбір було здійснено з дотриманням вимог, що висувуються до створення експертної групи. Експерти протягом вищезазначеного терміну здійснювали перевірку рівня професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників ЕГ та їхню здатність працювати в команді. Результати було опрацьовано математично.

Крім того, під час експериментального дослідження здійснювався постійний моніторинг зміни показників сформованості професійної компетентності після переходу курсантами з молодшого курсу на старший курс.

Після завершення кожного курсу навчання та проведення відповідних замірів показників сформованості професійної компетентності нами були внесені необхідні зміни у освітній процес курсантів, зокрема щодо впровадження методики проведення занять з використанням проблемного навчання.

Дослідження показало, що за результатами впровадження авторської програми проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ відбулися такі зміни в ЕГ у порівнянні з КГ: 1) *за ціннісно-мотиваційним критерієм*: високий рівень – ($\varphi_{емп}^*=2,007$; $p=0,022$), середній рівень – ($\varphi_{емп}^*=0,327$; p відрізняється не значимо), низький рівень – ($\varphi_{емп}^*=1,734$; $p=0,042$); 2) *за когнітивним критерієм*: високий рівень – ($\varphi_{емп}^*=2,052$; $p=0,02$), середній рівень – ($\varphi_{емп}^*=1,208$; $p=0,10$), низький рівень – ($\varphi_{емп}^*=1,308$; $p=0,098$); 3) *за професійно-особистісним критерієм*: високий рівень – ($\varphi_{емп}^*=2,080$; $p=0,018$), середній рівень – ($\varphi_{емп}^*=0,799$; p відрізняється не значимо), низький рівень – ($\varphi_{емп}^*=1,244$; $p=0,10$) (Таблиця 1). Статистичні гіпотези побудовано таким чином: основна H_0 – розподіл респондентів за вказаним критерієм у групах ЕГ і КГ не відрізняється; конкуруюча H_1 – розподіл респондентів за вказаним критерієм у групах ЕГ і КГ значимо відрізняється.

Таблиця 1.

**Динаміка
проєктування професійної компетентності
майбутніх офіцерів-прикордонників ЕГ у порівнянні з КГ**

Напрямок підготовки	Загальна кількість осіб		Рівні	Критерії оцінки професійної компетентності					
				ціннісно- мотиваційний		когнітивний		професійно- особистісний	
	КГ	ЕГ		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Всього	259	121	високий	58	39	75	48	46	33
			$\varphi_{емп}^*$	0,986	1,207	1,137	1,363	0,871	1,100
			p	0,022		0,02		0,018	
			середній	129	58	154	64	161	70
			$\varphi_{емп}^*$	1,567	1,531	1,762	1,629	1,817	1,729
			p			0,10			
			низький	70	24	30	9	52	18
			$\varphi_{емп}^*$	1,113	0,922	0,695	0,551	0,930	0,793
			p	0,042		0,098		0,10	

Як бачимо з таблиці 1., порівняння одержаних емпіричних значень з критичними надало змогу стверджувати, що кількість осіб з високим рівнем проєктування професійної компетентності в ЕГ у порівнянні з КГ суттєво збільшилася, відповідно кількість осіб з низьким рівнем проєктування професійної компетентності суттєво зменшилася. Частка осіб з середнім рівнем проєктування професійної компетентності відрізнялася незначимо. Надійність становила не менше 97 %.

Результати формувального експерименту підтвердили можливість цілеспрямованого проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах ВВНЗ. За результатами дослідження розроблено практичні рекомендації керівникам структурних підрозділів, науково-педагогічним працівникам, психологам щодо використання програми проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників: формування позитивної мотивації до майбутньої професії охоронця кордону; комплексне проєктування професійної компетентності на всіх етапах професіоналізації, починаючи з першого курсу навчання курсанта; одночасний та системний вплив на всі сфери життєдіяльності курсанта: навчання, несення служби у добових нарядах, побут, виховання, заняття спортом, відвідання рідних та близьких тощо; впровадження у навчальний процес методики проблемного (активного) навчання з урахуванням психологічних механізмів навчання; проведення додаткових тренінгів (з залученням відповідних спеціалістів); поетапне проєктування компетентностей курсантів з урахуванням ієрархії їхніх посадових обов'язків та з використанням професійно-спрямованих проблемних ситуацій; стимулювання курсантів до прийняття самостійних рішень та самостійного вибору, творчого пошуку у прийнятті рішень під час вирішення пізнавальних (проблемних) завдань; урахування індивідуальності кожного курсанта, забезпечення варіативного підходу до вибору навчальних засобів, певних навчальних дисциплін; корелювання змісту навчальної дисципліни з практичною складовою оперативно-службової діяльності; сприяння візуально-образному засвоєнню інформації (графіки, таблиці, макети) тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення наукових здобутків і визначено проблеми проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

1. Теоретичний аналіз підходів вітчизняних і зарубіжних учених засвідчив, що *професійна компетентність* – це здатність фахівців певної галузі в межах визначених за посадою повноважень застосовувати здобуті знання, уміння та навички з метою якісного виконання завдань професійної діяльності, а *професійна компетентність офіцерів-прикордонників* – це здатність офіцерів-прикордонників в межах визначених за посадою повноважень застосовувати здобуті (спеціальні) знання, уміння та навички з метою якісного виконання завдань та обов'язків, професійного та особистісного розвитку в умовах інтенсивних психологічних навантажень у режимі реального часу. За результатами психологічного аналізу професійної діяльності офіцерів-прикордонників визначено типові психологічні

труднощі професійної діяльності офіцерів-прикордонників: початок професійної діяльності в новому колективі, високий рівень психоемоційного навантаження, необхідність швидкого прийняття рішень відповідно до обстановки, що склалася, в режимі реального часу, недостатність організаторських та комунікативних здібностей; необхідність проведення заходів морально-психологічного забезпечення за відсутності відповідного досвіду професійної діяльності, труднощі спілкування з різними категоріями персоналу та ін.

Складовими професійної компетентності офіцерів-прикордонників є фахова (спеціальна) компетентність, психологічна компетентність, методична компетентність. Фахова (спеціальна) компетентність офіцера-прикордонника охоплює: 1) компоненти: діяльнісний, психолого-управлінський, професійний іншомовний комунікативний, культури спілкування; 2) досвід вирішення навчальних методичних завдань; 3) досвід професійної діяльності. Психологічна компетентність поєднує: 1) компоненти: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, професійно-особистісний, психолого-комунікативний, психолого-конфліктологічний, психолого-ідентифікаційний; 2) здатність до критичного мислення. Складовими методичної компетентності є: знання, уміння та навички щодо методики проведення занять з професійної підготовки; володіння методичною термінологією; дидактичні та творчі здібності здатність застосовувати набуті знання у практичній діяльності.

2. Розроблено та експериментально перевірено теоретичну модель цілеспрямованого проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Складовими структурно-функціональної моделі є показники ефективного проєктування професійної компетентності: управлінські, лідерські, комунікативні, вольові якості, патріотизм, національна свідомість, стресостійкість, вимогливість, відповідальність, характер, пильність, розуміння важливості здорового способу життя, здатність долати конфліктні ситуації та приймати рішення в особливих та екстремальних умовах, організаторські здібності.

Серед головних психолого-педагогічних умов проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників виділено: встановлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «викладач ↔ курсант», урахування впливу психологічних механізмів проблемного навчання (механізму зворотного зв'язку, механізму довизначення навчального завдання (навчального впливу), механізму динамічного розподілу функцій управління між викладачем (комп'ютером) і курсантом – майбутнім офіцером-прикордонником).

Засобами проєктування професійної компетентності курсантів-майбутніх офіцерів-прикордонників є: тренінги, розв'язування професійно-спрямованих проблемних ситуацій, ділові ігри, проблемні семінари, лекції.

3. Розроблено та експериментально перевірено психолого-педагогічну програму проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ, складовою якої є структурно-функціональна модель цілеспрямованого проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників (в основу програми покладено концепцію навчальної діяльності Ю. І. Машбиця). Програма передбачала

проектування та розвиток професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах ВВНЗ. Основними складовими програми є теоретичний і практичний блоки.

Порівняння одержаних емпіричних значень з критичними надало змогу стверджувати, що в результаті впровадження авторської програми проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ, кількість осіб з високим рівнем проектування професійної компетентності в ЕГ у порівнянні з КГ суттєво збільшилася, відповідно кількість осіб з низьким рівнем проектування професійної компетентності суттєво зменшилася. Частка осіб з середнім рівнем проектування професійної компетентності відрізнялася незначимо. Проведена перевірка за допомогою кутового перетворення Фішера (критерій ϕ) засвідчила, що із надійністю не менше 97% можна стверджувати про статистично значимі відмінності між респондентами КГ і ЕГ за рівнями розвитку критеріїв оцінки проектування професійної компетентності.

Результати формувального експерименту підтвердили можливість цілеспрямованого проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників шляхом впровадження запропонованих психолого-педагогічних умов: 1) поетапної системи роботи; 2) формування позитивної мотивації та свідомого ставлення до проблемного навчання; 3) цілеспрямованого виявлення предметного змісту розумових дій, які розвиваються та забезпечують орієнтування у предметному змісті навчального матеріалу; 4) мотиваційної готовності суб'єктів навчання до цілеспрямованого оволодіння способами розкриття змісту й структури навчальної діяльності; 5) занурення в предметну діяльність; 6) творчої спрямованості проблемного навчання.

4. Результати дослідно-експериментальної роботи з проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників надали можливість розробити низку практичних рекомендацій керівникам структурних підрозділів, науково-педагогічним працівникам, психологам щодо проектування та розвитку професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ, а саме: формування позитивної мотивації до майбутньої професії охоронця кордону; комплексне проектування професійної компетентності на всіх етапах професіоналізації, починаючи з першого курсу навчання курсанта; одночасний та системний вплив на всі сфери життєдіяльності курсанта: навчання, несення служби у добових нарядах, побут, виховання, заняття спортом, відвідання рідних та близьких тощо; впровадження у навчальний процес методики проблемного (активного) навчання з урахуванням психологічних механізмів навчання; проведення додаткових тренінгів (з залученням відповідних спеціалістів); поетапне проектування компетентностей курсантів з урахуванням ієрархії їхніх посадових обов'язків та з використанням професійно-спрямованих проблемних ситуацій; стимулювання курсантів до прийняття самостійних рішень та самостійного вибору, творчого пошуку у прийнятті рішень під час вирішення пізнавальних (проблемних) завдань; урахування індивідуальності кожного курсанта, забезпечення варіативного підходу

до вибору навчальних засобів, певних навчальних дисциплін; корелювання змісту навчальної дисципліни з практичною складовою оперативно-службової діяльності; сприяння візуально-образному засвоєнню інформації (графіки, таблиці, макети) тощо.

Результати дослідження підтвердили гіпотезу, отже, мету дослідження досягнуто. **Перспективами** подальших досліджень є розроблення технології формування лідерських якостей майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання і дослідження психологічного впливу викладача на рівень згуртованості навчальної групи ВВНЗ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Публікації у фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України:*
 - 1.1. Чорний А. М. Результати порівняльного аналізу поглядів вітчизняних і зарубіжних учених на поняття «професійна компетентність». *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : психологічні науки* / гол. ред. О. Ф. Волобуєва. 2019. № 2 (13). С. 326–342.
 - 1.2. Чорний А. М. Результати психологічного аналізу професійної діяльності офіцера-прикордонника *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : психологічні науки* / гол. ред. О. Ф. Волобуєва. 2019. № 3 (14). С. 330–348.
 - 1.3. Чорний А. М. Психологічні особливості використання проблемного навчання в системі професійної підготовки. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості*. Випуск 16. 2019. С. 380–391.
 - 1.4. Чорний А. М. Психологічні механізми розв’язування професійно-спрямованих завдань суб’єктами навчання. *Технології розвитку інтелекту. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Випуск №4(25). Том 3*, 2019. URL статті: <https://bit.ly/31XIzaI>.
 - 1.5. Чорний А. М., Волобуєва О. Ф. Результати експериментальної перевірки програми проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів–прикордонників. *Журнал «Технології розвитку інтелекту»*. Випуск № 1(26). Том 4, 2020. URL статті: <https://bit.ly/3557ZoA>.
 - 1.6. Чорний А. М., Волобуєва О. Ф. Практичні рекомендації щодо проєктування професійної компетентності офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : психологічні науки* / гол. ред. О. Ф. Волобуєва. 2019. № 4 (15). С. 240–255.
 - 1.7. Чорний А. М. Програма проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. *Науковий вісник Мукачівського державного університету, збірник наукових праць* / гол. ред. Н. В. Пазюра. Випуск № 1 (11). 2020. С. 110–115.

1.8. Чорний А. М. Психологічні аспекти проєктування професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників. *Мультидисциплінарний міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Випуск 5 (85). Том 1. 2020. С. 40–47.

2. *Статті у наукових фахових зарубіжних виданнях:*

2.1. Чорний А. М. Сутність поняття «професійна компетентність» офіцера-прикордонника. *Eurasian Academic Research Journal*. 2019. № 7 (37). Р. 92–100.

2.2. Chorny A. Psychological Principles of Solving Professionally Aimed Situations in the Process of Problem-based Learning. / Demskyi V., Makovskyi A., Scherban T., Smulson M., Tomchuk M., Volobueva O., Yakymchuk A. *Psychological basis of professional problem-solving: collective monograph*. 2019. Р. 40–64.

3. *Статті в збірниках матеріалів наукових конференцій:*

3.1. Чорний А. М. Психологічна компетентність офіцера–прикордонника як основа ефективного виконання професійних завдань. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: тези міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 22 лист. 2019 р.)* / Нац. акад. Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький : НАДПСУ, 2019. С. 583–586.

3.2. Чорний А. М. Особливості використання комп'ютерних технологій в процесі управління навчальною діяльністю. *Військовий інститут Київського Національного університету імені Тараса Шевченка: тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції «Військова освіта і наука: сьогодення і майбутнє»* (Київ, 29 лист. 2019 р.) / за загальною редакцією Ігоря Толока. Київ : ВІКНУ. С. 219–220.

3.3. Чорний А. М. Психологічні особливості використання проєктування в системі професійної підготовки сучасних фахівців. *Теоретичні та практичні аспекти науки та освіти (частина I): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 22–23 січня 2020 р.). Львів : Львівський науковий форум, 2020. С. 51–52.

3.4. Чорний А. М. Проєктування професійної компетентності: урахування гендерного аспекту *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: тези міжнародної науково-практичної конференції* (Хмельницький, 23 берез. 2020 р.) / Нац. акад. Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький : НАДПСУ, 2020. С. 331–333.

3.5. Чорний А. М. Application of distance training technologies in the professional training of the border-guard officers. *VIII Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми»*. URL: <https://bit.ly/3brdPSo>.

АНОТАЦІЇ

Чорний А. М. Психологічні особливості проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, 2021.

У дослідженні розкрито особливості проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах концепції проблемного навчання Ю. І. Машбиця з урахуванням психологічних механізмів проблемного навчання в умовах ВВНЗ.

Проведено психологічний аналіз професійної діяльності офіцерів-прикордонників щодо охорони і захисту державного кордону України. Визначено та обґрунтовано типові психологічні труднощі молодого офіцера-прикордонника (термін несення служби на державному кордоні становить до 5 років) на етапі професійного становлення.

За результатами теоретичного аналізу поглядів вітчизняних і зарубіжних учених щодо проблематики професійного становлення: професійна компетентність – це здатність фахівців певної галузі в межах визначених за посадою повноважень застосовувати здобуті знання, уміння та навички з метою якісного виконання завдань професійної діяльності, а професійна компетентність офіцерів-прикордонників – це здатність майбутніх офіцерів-прикордонників в межах визначених за посадою повноважень застосовувати здобуті (спеціальні) знання, уміння та навички з метою якісного виконання завдань та обов’язків, професійного та особистісного розвитку в умовах інтенсивних психологічних навантажень у режимі реального часу. Визначено, що складовими професійної компетентності офіцерів-прикордонників є фахова (спеціальна), психологічна та методична компетентності.

Розроблено структурно-функціональну модель цілеспрямованого проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, що є складовою програми проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ. Запропоновано практичні рекомендації керівникам структурних підрозділів, науково-педагогічним працівникам, психологам щодо використання програми проєктування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах ВВНЗ.

Ключові слова: програма, проєктування, професійна компетентність, майбутній офіцер-прикордонник, професійна підготовка, психологічні механізми навчання, проблемне навчання, професійно-спрямована проблемна ситуація.

Черный А. Н. Психологические особенности проектирования профессиональной компетентности будущих офицеров-пограничников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины, Киев, 2021.

В исследовании раскрыты особенности проектирования профессиональной компетентности будущих офицеров-пограничников на основе концепции Е. И. Машбица проблемного обучения с учетом психологических механизмов обучения в условиях военного заведения высшего образования (далее – ВВУЗ).

Проведен психологический анализ профессиональной деятельности офицеров-пограничников по охране и защите государственной границы Украины. Определены и обоснованы типичные психологические трудности молодого офицера-пограничника (срок несения службы на государственной границе составляет до 5 лет) на этапе профессионального становления.

По результатам теоретического анализа подходов отечественных и зарубежных ученых по проблематике профессионального становления установлено, что «профессиональная компетентность» – это способность специалистов в пределах определенных по должности полномочий применять имеющиеся знания, умения и навыки с целью качественного выполнения профессиональных обязанностей, а «профессиональная компетентность офицеров-пограничников» – это способность будущих офицеров-пограничников в пределах определенных по должности полномочий применять имеющиеся (специальные) знания, умения и навыки с целью качественного выполнения обязанностей и заданий, профессионального и личностного развития в условиях значительных психологических нагрузок в режиме реального времени.

Определено, что составляющими профессиональной компетентности офицеров-пограничников являются профессиональная (специальная), психологическая и методическая компетентности.

Разработана структурно-функциональная модель целенаправленного проектирования профессиональной компетентности будущих офицеров-пограничников, которая является составляющей программы проектирования профессиональной компетентности будущих офицеров-пограничников, и программа проектирования профессиональной компетентности будущих офицеров-пограничников на основе проблемного обучения в условиях ВВУЗ. Предложены практические рекомендации руководителям структурных подразделений, научно-педагогическим работникам по использованию программы проектирования профессиональной компетентности будущих офицеров-пограничников на основе проблемного обучения.

Ключевые слова: программа, проектирование, профессиональная компетентность, будущий офицер-пограничник, профессиональная подготовка, психологические механизмы обучения, проблемное обучение, профессионально-направленная проблемная ситуация.

Chorny A. M. Competence Designing of the Future Border-Guard Officers. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Psychological Sciences, specialty 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – The Psychology Institute named after G. S. Kostyuk, Kyiv, 2021.

The research is devoted to the study of the problem of the professional competence designing of the future border-guard officers based on the problem-based learning taking into account the psychological mechanisms of training in the higher military educational establishment according to the concept of Y. Mashbyts.

The psychological analysis of the professional activity of the border-guard officers has been carried out concerning the protection of the state border of Ukraine. The typical psychological difficulties of an inexperienced border-guard officer at the stage of the professional development have been determined and substantiated (the term of service on the state border is up to 5 years).

The theoretical analysis of the approaches of the domestic and foreign scientists on the problems of the professional development of specialists and border guards has been carried out. Its results have revealed that the «professional competence» is the ability of specialists to apply existing knowledge, skills and abilities for the purpose of quality performance of tasks and performance of professional duties. The «professional competence of the border guards» is the ability of the border guards within the limits set for the position authority to apply existing (special) knowledge, skills and abilities in order to perform tasks and responsibilities, professional and personal development in conditions of significant psychological stress in real time.

It has been determined that the components of the professional competence are the special competence; the psychological and methodological competence.

The system of the subject-subject interaction details the features of the functioning of the psychological mechanisms of problem-based learning (the feedback mechanism, the mechanism for the defining of the learning task (learning impact), the mechanism of the dynamic distribution of management functions between the teacher (computer) and the cadet in the system «the teacher (computer) ↔ the subject of study» in terms of the Higher Military Educational Establishment.

Understanding the essence of the external and internal management of the educational and training activities in the training of the future border-guard officers allowed to clearly articulate the ultimate goal of training – to achieve such a level of educational activity during which the cadet will be able to perform all functions of his (her) professional activity management under significant psychological stress.

The psychological regularities of the professional competence designing of the future border-guard officers on the basis of the problem-based learning have been substantiated for the successful performance of the official duties in conditions of the significant psychological stress.

It has been developed the structural and functional model of the purposeful professional competence designing of the future border-guard officers and the program for the professional competence designing of the future border-guard officers based on the problem-based learning in higher military educational establishment. The practical

recommendations for unit commanders, scientific and pedagogical workers for the use of the program of the professional competence designing of the future border guards based on the problem-based learning have been proposed.

Keywords: program, designing, professional competence, future border-guard officer, professional training, psychological conditions, psychological mechanisms of training, problem-based learning, professionally oriented problem situation.